

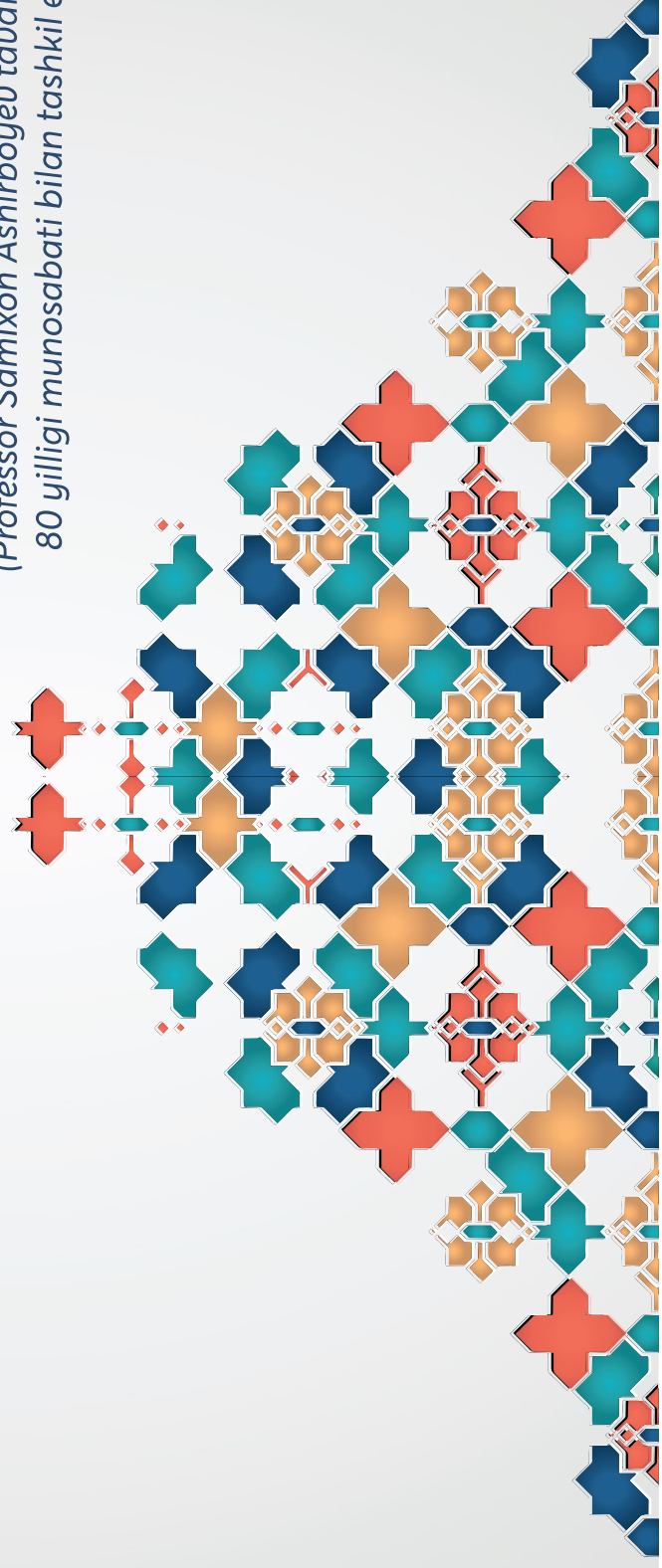

“O‘ZBEK FOLKLORI VA SHEVALARI TADQIQOTLARI: AMALIYOT, METODOLOGIYA, YANGICHA YONDASHUV”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy
konferensiya materiallari

2026-yil 23-may

*(Professor Samixon Ashirboyev tavalludining
80 yilligi munosabati bilan tashkil etilgan)*

“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*” mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari
/ Mas’ul muharrir: Sh.Sirojiddinov. – Toshkent, 2026. bet.

Mas’ul muharrir:
Shuhrat Sirojiddinov
filologiya fanlari doktori, akademik

Tahrir hay’ati:

Normurodova N.Z. filologiya fanlari doktori, professor;
Jabborov N.A. filologiya fanlari doktori, professor;
Ashirboyev S. filologiya fanlari doktori, professor;
Tilavov A.X. filologiya fanlari nomzodi, dotsent;
Xidraliyeva Z.R. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Aliqulova H.Q. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi;
Turdialiyev A.X. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Alimardanov E.I. filol.fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), kattao‘qituvchi;
Qodirov U.A., katta o‘qituvchi.

Ushbu to‘plamda Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universitetida 2026-yil 23-mayda o‘tkazilgan **“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari hamda filologiya fanlari doktori, professor Samixon Ashirboyevning tabarruk yoshi munosabati bilan yo‘llangan tabriklar o‘rin olgan.

To‘plam materiallaridan filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistratura va bakalavriat talabalari, shuningdek, keng o‘quvchilar ommasi foydalanishlari mumkin. Maqolalar sifati, mazmuni va haqiqiyliги uchun muallifning o‘zi javobgar hisoblanadi.

15	Dilnavoz ASATULLAYEVA, Buxoro shevalarida uchrovchi morfonologik o‘zgarishlar va ularning tahlili, so‘z asosida yuz beradigan o‘zgarishlar	332
16	Dinara ALLAMURATOVA, Qaraqalpaq xaliq ja‘niltpashlari tilinde sinekdoxalar	335
17	Navruza MAMAJONOVA, Topishmoqlarning kognitiv-semantik modeli	337
18	Nodir MUXAMMADIYEV, Qashqadaryo viloyati o‘zbek shevalarida o‘zlashma birliklarning uslubiy va sinonimik xususiyatlari	340
19	Iroda UMARALIYEVA, Fitonimlarning dialektal tabiati haqida ba’zi mulohazalar	347
20	Umida USMONOVA, Eskirgan atov birliklarning yangi o‘zlashma va neologizmlar bilan almashinuvi	351
21	Aziza JUMABOYEVA, Ijobiy istak birliklarining uslubiy xususiyatlari	356
22	Doniyor TOJIBOYEV, Hoji Muin publitsistikasida qo‘llangan sifatlashlarning funksional – uslubiy imkoniyatlari	360
23	Maftuna AHMADJONOVA, Zamonga oid leksemalarning tarixiy-semantik ko‘chishi: bugun leksemasi misolida	363
24	Gavhar TOSHEMIROVA, Po‘lkan shoir ijrosidagi “Gulnor pari” dostonining morfologik xususiyatlari (bulung‘ur dostonchilik maktabi misolida)	366
25	Maxfuza OZOTBOYEVA, Diskursiv shaxs va uning badiiy matndagi kommunikativ vazifalari	370
26	Aziza ABDUSAMATOVA, Turkiyadagi etnik o‘zbeklar shevasi o‘rganilishining dolzarbligi	373

4-O‘ZBEK FOLKLORSHUNOSLIGINING DOLZARB MASALALARI VA O‘RGANILISH TARIXI

1	Shomirza TURDIMOV, Qo‘shiqlarda an‘anaviy qaytariqlar 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/CCZQ6807	377
2	Tohir SHERMURODOV, “Alpomish” dostonida islomiy-ma’rifiy tafakkur ifodasi 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/VCOPI093	381
3	Ilhom SAYITQULOV, O‘zbek xalq eposida jang tasvirlarining badiiy funksiyasi,	385
4	Iroda ERNAZAROVA, Nigora TO‘XTAQULOVA, Xalq qo‘shiqlari matnida “ko‘z” bilan bog‘liq ifodalarning badiiy tahlili 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/LGVB6694	388
5	Kamoliddin EGAMQULOV, Azim shoir ijodida an‘ana (Chiroqchi dostonchilik maktabi) 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/HVUU6964	391
6	Ilhomjon DARMONOV, O‘zbek shomon afsonalarining obrazlar tizimi 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/LNCQ8085	395

ZAMONGA OID LEKSEMALARNING TARIXIY-SEMANTIK KO'CHISHI: BUGUN LEKSEMASI MISOLIDA

HISTORICAL-SEMANTIC SHIFT OF TIME-RELATED LEXEMES: THE CASE OF THE LEXEME "BUGUN"

Maftuna AHMADJONOVA,

ToshDO'TAU tayanch doktoranti

10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/CWIM5700

Annotation. *This article analyzes the historical-semantic changes of the time-related lexeme "bugun" (today) in the Uzbek language. The article provides an explanation of the meanings of this word in ancient Turkic sources and its modern meanings through a comparative approach. In particular, based on the data from Mahmud Kashgari's work "Dīwān Lughāt al-Turk", the initial meanings of this lexeme are identified, and the processes of its semantic shift in subsequent periods are illuminated. The results show that the word "bugun" was originally formed as "bu kun" (this day) and has preserved the meaning of "the current day" up to the present. The article semantically analyzes the factors behind these changes and substantiates them with comparative examples from Turkic languages and historical-lexical sources.*

Key words: *Mahmud Kashgari, Dīwān Lughāt al-Turk, bugun, semantic change, historical semantics, semantic shift, Turkic languages, temporal lexeme.*

Tilning leksik qatlamida vaqt tushunchasini ifodalovchi so'zlar alohida o'rin tutadi. Vaqt leksemalari – masalan, *kecha, bugun, erta kabi* so'zlar – har bir tilda eng ko'p qo'llanadigan va eng qadimiy tushunchalarni ifodalovchi birliklar sirasiga kiradi. Ma'lumki, tarixiy taraqqiyot jarayonida bunday so'zlarning ma'nolari o'zgarishi yoki boyib borishi mumkin. Tilshunoslikda so'z ma'nosining o'zgarishi ma'no ko'chishi deb ataladi va bu jarayon turli sabablarga ko'ra yuz beradi: ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar, tildagi ichki rivojlanish, metafora va metonimiya kabi semantik mexanizmlar va hokazo [1:45 Leksikologiya]. So'z ma'nosi ko'chishining nazariy jihatlarini o'zbek tilshunosligida bir qator tadqiqotchilar tomonidan yoritilgan bo'lib, bunda ma'no torayishi, ma'no kengayishi, ma'no yaxlitlashuvi kabi turlar ajratib ko'rsatiladi [1:45 Leksikologiya]. Xususan, metonimiya – so'z ma'nosining o'zaro aloqadorlik asosida ko'chishi – va metafora – o'xshatish asosidagi ma'no ko'chishi – bunday o'zgarishlarning asosiy mexanizmlari sifatida e'tirof etiladi [1:46 Leksikologiya].

"Bugun" so'ziga kelsak, u asli ikki qismdan – "bu" va "kun" birikmasidan – iborat bo'lib, "shu kun" degan ma'noni bildirgan; vaqt o'tishi bilan bu birikma yaxlitlashib, hozirgi "bugun" ko'rinishiga kelgan [3:273 Devonu lug'otit turk]. Qadimgi manbalarda

ham “*bu kün*” iborasi aynan joriy kun ma’nosida qo’llanilganini Mahmud Koshg’ariy misollar bilan tasdiqlaydi (“*bugun borgil*” – “bugun bor (yo’lga chiq)” tarzidagi jumla) [3:273 Devonu lug’otit turk].

Asosiy qism.

“Bugun” so’zi hozirgi o’zbek tilida “joriy kun, ayni damdagi kun” ma’nosini anglatadi. Kundalik nutqda “*bugun*” so’zi bilan shu kun ichida sodir bo’layotgan yoki sodir bo’ladigan hodisalar ifodalanadi: masalan, “*bugun havo issiq*”, “*bugun uchrashuv bo’ladi*” kabi. Izohli lug’atda “bugun” so’ziga “shu kun, joriy kun (hozirgi kun)” deb izoh berilgan [4:104 Izohli lug’at]. Mazkur so’z tarkibiy jihatdan “*bu*” va “*kun*” qismlaridan tashkil topgan bo’lib, etimologik nuqtai nazardan “*bu kun*”, ya’ni “shu kun” degan ma’nosini bildiradi [3:273 Devonu lug’otit turk]. Darhaqiqat, qadimgi turkiy til davrida ayni shu ma’no ikki alohida so’z orqali ifodalangan: Mahmud Koshg’ariy “*bu*” olmoshi va “*kün*” (kun) otini birikma sifatida keltirib, misol tariqasida “*bügün bargıl*” degan jumlanı keltiradi [3:273 Devonu lug’otit turk]. Koshg’ariy bu jumlanı “bugun borgin (hozir jo’na)” deb o’zbekcha ma’noda tarjima qilgan [3:273 Devonu lug’otit turk]. Bu misol bizga shuni ko’rsatadiki, XI asrda turkiy tillarda “*bu kün*” iborasi hozirgi “*bugun*” ma’nosida to’liq ishlatilgan. Vaqt o’tishi bilan “*bu*” olmoshi bilan “*kun*” so’zining fonetik jihatdan birikib ketishi natijasida yaxlit yangi leksema – “*bugün/bugun*” – shakllangan [3:273 Devonu lug’otit turk].

Qadimgi adabiy yodgorliklarda “*bu kün*” birikmasi mustaqil so’z sifatida emas, balki sintaktik birikma sifatida uchragan. Masalan, qadimgi turkiy bitiklarda yoki “Devon”dagi she’riy parchalar tarjimasida “*bu kün*” degan ifodani ko’rish mumkin. Keyinchalik, xususan, Chig’atoy tilida bu ikki qism birikib, “bugun” shaklida yozila boshlagan. Bu jarayon umumturkiy xususiyatga ega: deyarli barcha turkiy tillarda “*bu gün*” birikmasi fonetik qo’shilish va tovush o’zgarishlari (masalan, “*u*” tovushining “*ü*”/“*u*” ga aylanishi) orqali “*bugün/bugun/bügen*” ko’rinishiga kelgan. Masalan, hozirgi turk tilida “*bugün*”, qozoq tilida “*bügen*” (yozuvda “*бүгін*”), qirg’iz tilida “*bügen*”, ozarbayjon tilida “*bugün*” kabi shakllar mavjud bo’lib, bari bir xil ma’noni anglatadi – joriy kun, ayni dam. Bu hol turkiy tillarning barchasida “*bugun*” so’zining semantik barqarorligini ko’rsatadi.

Shuni alohida qayd etish lozimki, “*bugun*” so’zi ma’no jihatidan deyarli o’zgarmagan bo’lsa-da, uning qo’llanish doirasi va uslubiy imkoniyatlari zamonaviy tilda kengaygan. Masalan, “*bugungi kunda*” iborasi bevosita “ayni kun” degani bo’lsa-da, ko’pincha umumiy ma’noda “hozirgi zamon, hozirgi davrda” degan kengroq tushunchani ifodalaydi. Bu yerda “*bugun*” so’zi aniq bir sutkani emas, balki majozan zamonaviy davrni anglatmoqda. Bunday ko’chma ma’no paydo bo’lishi “*bugun*” leksemasining semantik kengayishiga misol bo’la oladi. Lekin bu kengayish metaforik asosda yuz bergan – ya’ni, “bugun” so’zi konkret vaqt birligini emas, abstrakt zamonni ifodalashga ko’chgan (masalan, “*bugungi jamiyat*”, “*bugungi talabalar*” deyilganda “hozirgi” ma’nosini beradi).

Tarixiy nuqtai nazardan qaraganda, “*bugun*” soʻzi boshqa ikki leksemaga nisbatan (yaʼni “kecha” va “erta”ga nisbatan) ancha barqaror maʼno bilan keldi. Chunki u birikma sifatida dastlab qanday maʼnoda ishlatilgan boʻlsa, hozirgacha shu maʼnoni saqlagan. Bu leksema tarkibidagi qismlarning semantik xususiyati ham maʼlum: “*bu*” olmoshi keyingi taraqqiy etgan turkiy tillarda aynan koʻrsatuv olmosh sifatida rivojlandi, “*kun*” soʻzi esa barcha davrlarda “sutka, yorugʻ qismlari (kunduz)” maʼnosini anglagan [3:273 Devonu lugʻotit turk]. Koshgʻariy lugʻatida “*kun*” soʻzining izohi ham qiziqarlidir: u “*kun – quyosh*” maʼnosini ham bildiradi deb qayd etadi, chunki xalq eʼtiqodida kun (kunduz) quyosh nuri bilan bogʻlanadi [3:273 Devonu lugʻotit turk]. Asarda “Kun quyoshning nuridan paydo boʻlgani uchun u ham shu kun soʻzi bilan ataladi” deb yoziladi [3:273 Devonu lugʻotit turk]. Bu izoh “kun” tushunchasining qadimgi dunyoqarashdagi oʻrnini koʻrsatadi. “Bu kun” iborasining aynan shu “kun” (yorugʻ vaqt, 24 soat) maʼnosi bilan birikishi natijasida “bugun” leksemasi vujudga kelgan.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, “bugun” leksemasi semantik oʻzgarishlarga kam uchragan, uning asosiy maʼnosi qadimdan hozirga qadar “joriy sutka” degan mazmunda qoʻllanilib kelmoqda. Faqat uning ifoda shakli bir paytlar ikkita soʻzdan iborat boʻlgan boʻlsa, hozirda bitishgan va mustaqil bir leksemaga aylangan xolos. Bu hodisa tilshunoslikda leksikalizatsiya, yaʼni birikmaning yaxlit soʻzga aylanish jarayoni sifatida izohlanadi [1:52 Leksikologiya]. “Bu kun” birikmasining “bugun” soʻziga leksiklashuvi natijasida mazkur leksema boshqa turkiy tillarda ham mustahkam oʻrin olganini koʻramiz. Bu jihatdan, “*bugun*” soʻzi turkiy tillardagi vaqt leksemalari orasida eng umumturkiy va barqaror birliklardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduazizov A. Oʻzbek tilining leksikologiyasi. – Toshkent, 2010. – B. 45-48.
2. Rahmatullayev Sh. Oʻzbek tilining etimologik lugʻati. – Toshkent, 2000. – B. 212.
3. Mahmud Koshgʻariy. Devonu lugʻotit turk. nashrga tayyorlovchi H.Boltaboyev – Toshkent: Oʻzbekiston, 2022. – B. 271–272.
4. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк / Нашрга т-чи Қ.Содиқов. – Т., 2017.
5. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. 5 jildlik. – Toshkent, 2006. – 2-jild, – B. 103-104.
6. Izoh.uz
7. wiktory.org

